

МОВНІ КОНТРАСТИ ЯК ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ У ТВОРАХ О. ЗАБУЖКО ТА Ю. АНДРУХОВИЧА

Анотація. У статті розглядаються характерні для ідіостилю Оксани Забужко та Юрія Андруховича експресивні засоби, побудовані на контрастуванні мовних одиниць – синонімічних, паронімічних, антонімічних. Аналізується специфіка введення мовних контрастів у семантичний контекст.

Ключові слова: мовний контраст, експресивність, синоніми, пароніми, антоніми, ідіостиль.

Аннотация. В статье рассматриваются характерные для идиостиля Оксаны Забужко и Юрия Андруховича экспрессивные средства, созданные на контрасте языковых единиц – синонимических, паронимических, антонимических. Анализируется специфика ввода языковых контрастов в семантический контекст.

Ключевые слова: языковой контраст, экспрессивность, синонимы, паронимы, антонимы, идиостиль.

Summary. The article deals with typical expressive means of O. Zabuzhko and Y. Andrukhovych's idiosyle which are based on contrasting linguistic units – synonyms, paronyms, antonyms. Peculiarities of introducing linguistic contrasts into the semantic context are analyzed.

Key words: linguistic contrast, expressiveness, synonyms, paronyms, antonyms, idiosyle.

Предмети, явища, ознаки, дії сприймаються краще, коли вони контрастують з іншими предметами, явищами, ознаками чи діями. Завдяки цьому висловлена думка про реалії стає виразнішою та чіткішою. Мовні контрасти відбивають контрастність життєвих явищ та процесів. Насамперед, контрастуючі одиниці як в усному, так і писемному мовленні вживаються зі стилістичною метою. Ще Марк Ціцерон говорив, що різного роду мовні контрасти є сильним прийомом впливу на слухачів, «зблисками думки», які надають мовленню «яскравості», «витонченості», «краси» і «сили» [7, с. 14]. І. Франко називав мовний контраст «одним з наймогутніших способів поетичного малювання» [6, с. 61].

Експресивність контрасту породжується й існує в мовленні чи тексті не завжди сама по собі. Вона часто поєднується й узгоджується з тією експресивністю, яка породжується гіперболізацією, порівнянням, символізацією, градацією тощо. Контраст як експресивний засіб вживається в мові художньої літератури, публіцистики, в ораторському й усному побутовому мовленні. Найскладнішими й стилістично вагомішими є ті контрасти, які породжуються художньою мовотворчістю.

Лінгвостилістика контрастів у мові художнього твору залежить від майстерності автора. Вона виражає різні риси, що характеризують специфіку стилю кожного письменника. Контрасти допомагають ідейно та естетично наповнити мовну канву художніх текстів.

Таким чином, мовний контраст – це лінгвостилістична категорія, зумовлена суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову. І в цих пошуках для суб'єкта є дуже важливими виразально-зображальні можливості та стилістична вагомість мовного контрасту.

Проблемою мовних контрастів цікавилися як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці. Значення

мовного контрасту як загальностилістичного фактора розкривається в роботах А. Мартіне, Б. Мальберга, Р. Якобсона, М. Халле, В. Абаєва, Т. Булігіної, В. Колесова, В. Костомарова, В. Одинцова та інших. Окремі аспекти мовного контрастування порушуються у працях Д. Шмельова, М. Палевської, О. Вишнякової. Мовні контрасти створюються на основі емоційно-експресивної лексики, яка як особливе та специфічне явище української літературної мови принагідно досліджувалася В. Русанівським, Л. Ставицькою, В. Чабаненком, О. Тодором, В. Ковальовим та іншими вченими.

Мета даної статті полягає у виявленні та аналізові емоційно-експресивної лексики, побудованої на синонімічному, паронімічному, антонімічному контрастуванні, й здійснюється у площині мовотворчості сучасних українських письменників Оксани Забужко та Юрія Андруховича.

Ефективним стилістичним прийомом є контрастування синонімічних лексем, завдяки чому посилюється емоційно-експресивний вплив синонімічного ряду. Синоніми справедливо вважають показником розвинутості та гнучкості як літературної мови в цілому, так і ідіостилю окремого письменника. Розглядаючи синоніміку та прийоми її використання, А. Єфімов зазначає, що «за кожним синонімом стоїть смислова та стилістична своєрідність, тобто тонкі, досить специфічні відтінки» [4, с.252].

Найпоширенішою функцією синонімів, як показує дослідження, у творах О. Забужко та Ю. Андруховича є диференціація: уточнення, деталізація зображуваного, де перехід від одного синоніма до іншого дає нову, додаткову інформацію про предмет, його ознаки чи властивості.

Щоб додати текстам виразності та емоційності, й О.Забужко, й Ю.Андрухович добирають різноманітні синоніми. Синонімічний контраст виявляється при зіставленні двох стилістично однопланових синонімів, наприклад: *«Це я, твій сум і*

щем...» [1, с.9]. За допомогою іменників- емотивів сум і щем, які вже в етимологічному значенні містять експресивність, Ю. Андрухович стилістично уявляє й уточнює контекст поезії. У цих словах відчувається тривожний стан героя, що викликає у читачів чи слухачів емоції болю, хвилювання тощо. Наступний приклад вказує на те, що вживання синонімів О. Забужко має на меті звернути особливу увагу на якусь думку, урізноманітнити семантичну палітру вислову, уточнити сказане тим додатковим відтінком, який властивий наступному синоніму: «... **мрак – тьма і непроглядь...**» [5, с. 51].

Дієслова-експресиви можуть уживатися на позначення будь-якої дії, що протікає дуже швидко, інтенсивно, азартно, темпераментно. Наприклад, у реченні «**Ця орхідея знищить, розтопить, зіжмакає тебе...**» [2, с. 8] лексична експресивність репрезентована словами з експресивним значенням *знищить, розтопить, зіжмакає*. Синонімічний контраст нагнітає авторську думку, робить вислів емоційнішим. Функція нагнітання чітко простежується і в наступному синонімічному ряді: «...*він, голос, мінився, ряхтів, вигравав, нагусав і через край переливався всіма можливими кольорами...*» [5, с.126]. Прочитавши такі рядки, ми ніби чуємо звучання цього голосу, нам уявляється чітка слухова картина.

Семантичне підсилення характерне для емоційних синонімів, що протиставляються за додатковими семами. Вживання таких синонімічних слів підкреслює інтенсивність дії, що відбиває й певні риси ідіостилу письменниці – динамізм, емоційність: «*Отож либонь чи не в ту мить, коли вона похопилась **обтулити, обгорнути тебе собою, твоєї матері й мелькнула, це поки що заднім планом, тьмяна сполошна правда: двох вона не обтулить***» [5, с. 29].

У творах Ю. Андруховича знаходимо синонімічні дієслова, які, навпаки, позначають уповільнену дію. Вони властиві більш розмовному мовленню, через що змальована ситуація набуває яскравого емоційного забарвлення:

І два віслючки уповільненим ходом

Трюхикали вниз, дріботіли з гори [1, с.35].

Експресивні якості мовлення зростають, коли подібні синонімічні контрасти попарно ущільнюються, наприклад: ***Загублено стежки і втрачено сліди*** [1, с.7]. Удаючись до таких контрастів, письменник експресивно наголошує на тому, що трапилося, більш виразно висловлює свою думку стосовно описуваного.

Контрастують синоніми й при їх нанизуванні, коли є можливість зіставляти різні значеннєві відтінки слів. У прикметниках-експресивах позицію ядерної семи займає «надмірність», «високий ступінь вияву ознаки». Від такого зіставлення певною мірою залежить експресивність ампліфікаційних та градаційних синонімічних рядів, наприклад: «*Дарма що за ним і досвід і вправність – **я меткіша за нього, я рухливіша, і на мені немає зайвої***

ваги...» [5, с.126] – О.Забужко вказує на прояв певної особливості характеру головної героїні, завдяки чому вона видається нам жвавою.

Ю. Андрухович за допомогою лексем, які мають схоже значення, але різні значеннєві відтінки, конкретніше описує ситуацію, а завдяки нанизуванню синонімів текст стає емоційно яскравішим: «*Бо якби ти співала й далі, то ми б утнули з тобою щось цілком інакше, щось **нелюдське, небесне і незвичайне***» [2, с. 8].

Засобом створення негативного іронічного ефекту до зображуваного виступають синонімі-експресиви у наступному прикладі: «*Улітку він покидає свій **завошивлений, зачуханий, свій задріпанний Партизанськ чи Мухоморськ, місто хіміків, і вирушає на завоювання Москви***» [1, с. 9].

Для того, щоб чіткіше описати слухову картину – звучання оплесків, Ю. Андрухович вживає цілий контрастуючий синонімічний ряд: «*Якусь мить по закінченні твого виступу це триває цілковита напружена тиша, яка раптом вибухає **несамовитими, бездонними, безмежними оплесками***» [2, с. 26].

Як бачимо, експресивність значно зростає, коли відбувається контрастування синонімічних мовних одиниць. Вживання синонімічних контрастів допомагає повніше, конкретніше зобразити чи описати предмет, явище або дію, яскраво відтворити зорову чи слухову картину дійсності. А це робить мову письменників більш різнобарвною, естетично насиченою, стилістично експресивною та емоційно забарвленою.

Наступним експресивним засобом є паронімічні контрасти, притаманні переважно поетичним текстам. Вони експресивно підкреслюють семантичну різницю зіставляваних чи протиставлюваних лексем та понять, які вони позначають, оригінально спрямовують думку читача, викликаючи при цьому різного роду асоціації та відчуття, яскраві образи й картини, емоційно забарвлюють текст.

Пароніми – це слова, які є схожі за звучанням, тобто вони можуть мати спільну морфему або бути співзвучними. В основному пароніми використовуються для сатиричного, іронічного, гумористичного настрою.

Близькість у звучанні кількох (найчастіше двох) контекстуально пов'язаних різнокореневих слів створює додаткові семантичні зв'язки між ними, породжує несподівані нюанси й повороти думки, її змістовне переключення, двоплановість або внутрішній підтекст. Крім того, зіставлення, протиставлення слів, співзвучність яких є суто випадковою, створює експресивний каламбурний ефект, що завжди вражає і викликає нові яскраві емоції.

Різний ступінь співзвучності зіставляваних чи протиставлюваних паронімічних слів у поетичній канві Ю.Андруховича створює наявність двох типів паронімічних контрастів. Перший з них – це контраст слів, що різняться одним звуком при кореляції «звук – нуль звука» або «звук – звук»:

Ти – і колиска і труна
найчарівливіша *струна*... [1, с.6].

...це вихід гультіпак під шелести акацій
похід під ліхтарі лоліток і моргук
мов піонерок плин у дні шкільних *вакацій*
повз вигуки афіш про м'ясо і про дух...
[1, с. 49].

Поляною вздовж, ніби листя *слюди*,
За хату стелилися босі *сліди* [1, с.35].

Гімнастерка блискає, вся в *металі*:
за кожного невбитого – по *медалі* [1, с. 48].

Наведені приклади свідчать про те, що Ю.Андрухович використовує такий вид контрастування для того, щоб образність була виразнішою, мова несподіванішою, що й викликає у читача певні емоції та різні іронічні почуття.

Інколи письменник-сучасник використовує такий експресивний засіб для передачі сатиричного настрою, для нагнітання слухового та зорового враження:

Мої знання сумнівні і сумні.
Тому й жага нуртує, мов аорта, –
і я не сам: глузлива пика чорта
по-змовницьки підморгує мені [1, с.33].

Такої ночі перейду місток,
ступлю на сніг і подолаю схил
Всього мене – до мозку і кісток
пройме мороз, опівночі стосил» [1, с.33].

Другий тип паронімічних контрастів побудований на контрасті лексем з кількісно різним звуковим складом:

«Гей, куди йдеш проз мою фузію?
Побалакаймо про Грузію, про дифузію...»
Обсідають, мов бджоли, спогади, візії –
закотився в небо шлях дивізії [1, с.48].

За допомогою паронімічних слів, які різняться кількома звуками (*фузію, Грузію, дифузію; візії, дивізії*) створюється певний іронічний, навіть каламбурний настрій.

Інколи застосування такого контрасту викликає емоції сміху, загострює авторську думку, створює певні каламбурні ситуації. Наприклад:

це хід весняних звірів це парад лемурів,
мальовані роти палкіше свіжих ран
це час коли жага струмує навіть з мурів
це марш нагрітих тіл жагучих мов коран...
[1, с 48].

Експресивність паронімічних контрастів залежить від авторської винахідливості, дотепності, від прийомів, за допомогою яких творяться ці контрасти. Сильне враження справляють контрасти, побудовані на зіставленні слів, із яких перше і постпрефіксна частина другого є омонімами:

або ось ти флейтист весь голубий аж синій
що трешся між купців з якихось абісиній...
[1, с. 49].

Зіставлення римованих слів, із яких одне є точним звуковим провідником частини іншого, яка

ніби прикрита псевдопрефіксом, є дуже виразним і яскраво збагачує текст поезії:

ті рими – вчителям наперекір
(у вчителів, здається, перекір)! [1, с. 4]

Отже, зіставлення, протиставлення слів та їх співзвучність створює експресивно-емоційний ефект, а це завжди вражає і викликає різнобарвні емоції. Використання паронімічного контрасту загострює авторську думку, дозволяє письменнику грати словом. За допомогою цього експресивного засобу можна виражати як позитивні, так і негативні емоції.

Серед усіх типів мовних контрастів найчастіше вживаним і найміцніше усталеним є контраст семантично корелятивних чи супротивних одиниць, тобто антонімічний контраст. Уживання семантично контрастних лексем сприяє яскравішому вираженню думки й завжди супроводжується певними емоційно-експресивними барвами мовлення.

Антоніми – це слова з протилежним значення. Такі лексеми виступають яскравим, виразним стилістичним засобом мови. Антоніми служать у мові для відтворення контрастів, для створення антитез (тобто зіставлення протилежних образів, картин) тощо.

Антонімічні контрасти бувають різної семантичної і структурної складності, так само, як різної складності бувають відношення між явищами матеріальної дійсності. З лінгвостилістичного погляду семантично найпрозорішим і структурно найпростішим є контраст, що реалізується зіставленням антонімів.

У мовотворчості Оксани Забужко та Юрія Андруховича згаданий контраст не є частовживаним. Він виявляється в протиставленні або зіставленні структурно різнопланових одиниць.

Помірною експресивністю відзначаються контрасти, побудовані на зіставленні антонімів, що поєднуються в корелятивну пару сурядним зв'язком і оформлюються як два, поряд виступаючі, однорідні члени речення. Аналіз творів О.Забужко та Ю.Андруховича дозволяє зробити висновок, що саме такі антонімічні контрасти використовуються у їхній творчості найчастіше. Розглянемо це на конкретних прикладах: «*Ти – і колиска і труна*» [1, с.6]. Ю.Андрухович за допомогою слів *колиска і труна*, які у цьому контексті виступають антонімами, намагається відворити той настрій, який заповнює внутрішній світ ліричного героя; передати почуття до коханої, яке водночас є і ніжним (кохана порівнюється з колискою), і тривожним (порівняння з труною).

Досить часто О.Забужко використовує антонімічний контраст мовних одиниць для посиленої передачі відчуттів героя: «*І тому тебе не відпускає думка про страх – перший і останній на цьому світі страх твоєї сестри...*» [5, с. 26]. Почуття страху контрастно протиставляється, і через це текст є увиразненим, забарвленим та емоційно напруженим.

Стилістична виразність вислову зростає тоді, коли корелятивні пари нагнітаються: «*Серед них*

були *старі й молоді, гарні й погані, розумні й не дуже* (зовсім дурних Мілена відбраковувала...)» [5, с.128]. Як бачимо, за допомогою контрастуючих антонімічних пар (*старі й молоді, гарні й погані, розумні й дурні*) текст стає більш напруженим, допомагає нам яскравіше уявити описувану ситуацію. В наступному прикладі контрастуючі антонімічні пари вживаються автором для того, щоб виразніше, урочистіше висловити думку про описувану подію. Текст із такими антонімами є стилістично виразним та експресивно забарвленим: *«Це радше розмова чотирьох імбецилів, яким просто подобається вимовляти певні слова – прекрасні, піднесені, а також паскудні й ниці»* [2, с. 26].

Контрастування семантично протилежних одиниць здійснюється і шляхом їх різкого протиставлення. Структурно-стилістично такі контрасти оформлюються у вигляді антитезних побудов: *«Побачиш – на землі живеш, а зірка в небі!»* [1, с. 9]. Як бачимо, в наведеному прикладі в основу антитези покладено загальнономвні антонімічні пари, але Ю. Андрухович інтерпретує їх досить

своєрідно. Письменник за допомогою простих експресивних засобів вказує людині на її місце на землі.

Використання письменниками-сучасниками антонімічних контрастів допомагає висловити думку значно експресивніше та оригінальніше. Контрастування антонімів буває різної семантичної й структурної складності, це дозволяє виявляти експресивність у різній мірі. Але в будь-якому випадку використання антонімічних мовних одиниць породжує експресивність потужної сили.

Таким чином, проведене дослідження засвідчило наявність в ідіостилі О. Забужко та Ю. Андруховича синонімічних, паронімічних, антонімічних контрастів, що є показником мовотворчості вищого рівня. З'ясовано, що за допомогою них може створюватися експресивність урочистості, піднесеності, іронії чи сарказму. Все залежить від стилістичної настанови, з якою контраст вживається, від добору контрастуючих одиниць та від їх стильової та стилістичної маркованості. Саме цей аспект потребує докладного вивчення й систематизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея Н.В., 2002. – 154 с.
 2. Андрухович Ю. Рекреації. Московіада: Романи / Юрій Андрухович. – К.: Час, 1996. – 287 с.
 3. Бойко Н. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н.І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – №2-3. – С. 10-21.
 4. Ефимов А. Стилистика художественной речи. Издание второе / А.И. Ефимов. – М.: Изд-во МГУ, 1961. – С. 252-258.
 5. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2005. – 240 с.
 6. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1961. – 114 с.
- Чабаненко В. Стилiстика експресивних засобiв української мови: Монографiя / Вiктор Антонович Чабаненко. – Запорiжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2011